ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΟΝ 8 (2019) 15-21
www.grammateion.gr

ΜΕΛΠΩ Ι. ΠΩΛΟΓΙΩΡΓΗ

Μία χρυσῆ θριπήδεστος, ἕνα θριπήδεστον χρυσοῦν καὶ ἕνα χρυσὸ περίαπτο

Στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλολογία τὸ ἐπίθετο θριπήδεστος, ό, ή, τὸ -ον (συνώνυμο τοῦ ἐπιθέτου θριπόβρωτος), ποὺ σημαίνει *σκωληκόβρωτος*, *σκουληκοφαγωμένος*, *σαρακοφαγωμένος*,[1] πιστοποιεῖται τὸ πρῶτον στὴν κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους *Θεσμοφοριάζουσαι*, στίχ. 426-428: νῦν δ' οὗτος αὐτοὺς ᾧκότριψ Εὐριπίδης ἐδίδαξε θριπήδεστ' ἔχειν σφραγίδια ἐξαψαμένους,[2] ή ὁποία διδάχθηκε τὸ 411 π.Χ. Ἀκολούθως καὶ ἕως τὴ Ρωμαϊκὴ περίοδο ή χρήση τοῦ ἐπιθέτου αὐτοῦ στὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων σπανίζει. Μὲ σαφῶς μεταφορικὴ σημασία τὸ θριπήδεστος ἀνευρίσκεται σὲ ἀπόσπασμα τοῦ Ὑπερείδου ποὺ διέσωσε ὁ Ἁρποκρατίων:[3] Ὑπερείδης ἐν τῷ κατὰ Δημάδου θριπήδεστον τὴν Ἑλλάδα εἶπεν ἀντὶ τοῦ διεφθαρμένην, ἀπὸ τῶν ὑπὸ θριπῶν κατεδηδεσμένων ξύλων. Ἔτσι, ἀπὸ τὸ οὐσιαστικὸ θρίψ, ό, (γεν. θριπός) καὶ τὸν παθητικὸ παρακείμενο *κατεδήδεσμαι* τοῦ ρήματος *κατεσθίω* παρήχθη τὸ ἐπίθετο θριπήδεστος.[4]

Ὁ Θεόφραστος, *Περὶ φυτῶν ἱστορίας*, III 8,5, IX 14,3,[5] χρησιμοποιεῖ τὸ ἐν λόγῳ ἐπίθετο μὲ τὴν κυριολεκτική του σημασία δύο φορές, τὴν πρώτη γιὰ τὸ ξύλο τῆς πλατύφυλλης *αἰγίλωπος* (εἴδους δρυός), τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζει στὸν ὑπερθετικὸ βαθμὸ ὡς *θριπηδέστατον*, καὶ τὴ δεύτερη φορὰ γενικὰ γιὰ κάποιες γλυκὲς ρίζες: τῶν δὲ ῥιζῶν ὅσαι μὲν γλυκύτητά τινα ἔχουσι ξυμβαίνει θριπηδέστους γίνεσθαι χρονιζομένας. Στὸ ἴδιο σύγγραμμα ὁ Θεόφραστος, V 4,5, ἐπεξηγεῖ γιὰ τὰ σκουλήκια (*σκόρους*, *σαράκια*) ποὺ κατατρώγουν, φθείρουν καὶ καταστρέφουν τὰ ξύλα: οἱ δὲ θρίπες, ὅμοιοι τοῖς σκώληξιν, ὑφ' ὧν τιτραίνεται κατὰ μικρὸν τὰ ξύλα,[6] ἀλλὰ καὶ ἐπισημαίνει, χωρὶς νὰ ἀναφέρει τὸ ἐπίθετο θριπήδεστος, τὴ χρήση

1. LSJ[9] λ. θριπήδεστος, λ. θριπόβρωτος.

2. Γιὰ πρόσφατο σχολιασμό, μὲ ἀναφορὰ ἀρχαίων πηγῶν γιὰ τὸ ἐπίθετο, βλ. C. Austin – S. Douglas Olson (eds.), *Aristophanes: Thesmophoriazusae*, Oxford 2004, 187, στίχ. 427-8.

3. Hyp. fr. 82. J. J. Keaney (ed.), *Harpocration. Lexeis of the Ten Orators*, Amsterdam 1991, 132 (Θ 30) θριπήδεστον. Βλ. ἐπίσης *Harpocrationis Lexicon in decem Oratores Atticos*, ex recensione Gulielmi Dindorfii, tom. I, Oxonii 1853, λ. θριπήδεστον.

4. Πρβλ. καὶ E. Bethe (ed.), *Pollucis Onomasticon*, Stuttgart 1966, VI 37-39: ἀπὸ δ' ἐδεσμάτων ἔδειν ἔδεσθαι ἐδόμενος ἐδόμεθα, ὀδόντες· ἀπὸ τούτου γὰρ πεποίηνται, οἷον ἔδοντές τινες, οἱ ὀδόντες. θριπηδέστατον, κατεδήδεστο, τὰ πατρῷα κατεδηδοκώς.

5. Fr. Wimmer (ed.), *Theophrasti Eresii Opera quae supersunt omnia*, tomus primus, *Historiam Plantarum Continens*, Lipsiae 1854.

6. Ἀνθίμου Γαζῆ, *Λεξικὸν Ἑλληνικὸν πρὸς χρῆσιν τῶν περὶ τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ἐνασχολουμένων. Ἐπιστασίᾳ καὶ διορθώσει Σπυρίδωνος Βλαντῆ*, ἔκδοσις πρώτη, τόμος πρῶτος, Α-Θ, Ἐν Βενετίᾳ 1809: Θρίψ, γενικ. θριπός, ό, ὁ σκώληξ ὅστις κατατρώγει καὶ διατρυπᾷ τὰ ξύλα, Σαράκιον, μαμοῦδι, μόλιτσα. Θεόφραστος, *Φυτ. Ἱστορ.* Ε΄: Οἱ δὲ θρίπες ὅμοιοί εἰσι τοῖς σκώληξιν, ὑφ' ὧν περαίνεται κατὰ μικρὸν τὰ ξύλα.

σκωληκόβρωτων δρύϊνων ξύλων ὡς σφραγίδων (V 1,2): πλὴν ὑπὸ τὸν φλοιὸν ὑποδυόμενοι σκώληκες ἐπιπολῆς ἐγγράφουσι τὸ στέλεχος, οἷς καὶ σφραγῖσι χρῶνταί τινες.

Στὴν *Ἀλεξάνδρα* τοῦ Λυκόφρονος,[7] στίχ. 508-509, τὸ συνώνυμο ἐπίθετο θριπόβρωτος συνοδεύει τὴ σφραγίδα: τὰ δ' ἄλλα θριπόβρωτος ἄψαυστος δόμων | σφραγὶς δοκεύει, θάμβος ἐγχώροις μέγα. Τὸν 2ο αἰ. μ.Χ. ὁ Λουκιανὸς στὸν διάλογο *Λεξιφάνης*, 13, συνδέει καὶ πάλι τὸ ἐπίθετο θριπήδεστος μὲ τὶς σφραγίδες: καὶ γὰρ καὶ λάγυνον τουτονὶ παρηβηκότος ἥκω ὑμῖν κομίζων καὶ τυροῦ τροφαλίδας καὶ ἐλαίας χαμαιπετεῖς – φυλάττω δ' αὐτὰς ὑπὸ σφραγῖσιν θριπηδέστοις.[8] Λίγους αἰῶνες ὑστερότερα ὁ Συνέσιος χρησιμοποιεῖ τὸ θριπήδεστος, γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴν παλαιότητα ἐπιστολῆς:[9] τεκμαίρομαι δὲ αὐτήν [ἐνν. τὴν ἐπιστολήν] εἶναι παμπάλαιον, τῷ τε θριπήδεστον γεγονέναι καὶ τῷ συγκεχύσθαι τὰ πλείονα τῶν γραμμάτων.

Λεξικογράφοι καὶ σχολιαστὲς προσδιορίζουν τὴ σημασία τῶν συνώνυμων ἐπιθέτων *θριπήδεστος* καὶ *θριπόβρωτος*, παρέχοντας κάποτε ἐπὶ πλέον διαφωτιστικὲς πληροφορίες σὲ σχέση μὲ τὶς σφραγίδες. Ἀπάνθισμα αὐτῶν παρατίθεται παρακάτω.

Ὁ Ἡσύχιος[10] στὸ λ. θριπήδεστον ἐπεξηγεῖ: ξύλον ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένον. οἱ γὰρ ἐν τοῖς ξύλοις σῆτες οὕτως ἐκαλοῦντο. Ὁ ἴδιος λεξικογράφος στὸ λ. θριπόβρωτος προσθέτει μία ἐνδιαφέρουσα πληροφορία: οἱ Λάκωνες σφραγῖσιν ἐχρῶντο ξύλοις ὑπὸ σητῶν βεβρωμένοις, κατασημαινόμενοι ὁπότε βούλοιντο. Φιλοστέφανος δέ φησι πρῶτον Ἡρακλέα χρήσασθαι.[11]

Ὁ Φώτιος[12] ἐπεξηγεῖ περιεκτικά: θριπηδέστατα· τὰ ξύλα τὰ ὑπὸ θριπῶν διαβεβρωμένα, οἷς ἀντὶ σφραγίδων ἐχρῶντο· θρὶψ γὰρ ζῷόν ἐστι κατεσθίον ξύλα καὶ κέρατα. θριπήδεστον Ὑπερίδης (fr. 82. J.) τὴν Ἑλλάδα εἶπεν, ἀντὶ τοῦ διεφθαρμένην. ἀπὸ τῶν ὑπὸ θριπῶν κατεδηδεσμένων ξύλων.

Ἴδια ἀνάλυση ἀπαντᾶ καὶ στὸ λεξικὸ Σούδα (Σουίδα):[13] θριπηδέστατον ἀντὶ τοῦ βεβρωμένον καὶ διεφθαρμένον. ἢ ξύλα ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένα, οἷς ἐσφράγιζον· θρίπες δὲ εἶδος σκωλήκων. θρὶψ γὰρ ζῷόν ἐστι κατεσθίον ξύλα καὶ κέρατα. μέμνηται Ὑπερίδης ἐν τῷ κατὰ Δημάδου. Θριπήδεστον Ὑπερίδης τὴν Ἑλλάδα εἶπεν· ἀντὶ τοῦ διεφθαρμένην, ἀπὸ τῶν ὑπὸ θριπῶν κατεδηδεσμένων ξύλων.

Στὰ σχόλια στὴν κωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους *Θεσμοφοριάζουσαι*,[14] στίχ. 427, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἴδια ἑρμηνεία: ξύλα ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένα, οἷς ἐσφράγιζον. θρῖπες

7. L. Bachmann (ed.), *Lykophronis Alexandra*, Leipzig 1830. S. Hornblower, *Lykophron*, *Alexandra*: Greek Text, Translation, Commentary, and Introduction, Oxford 2015, 234-235, στίχ. 508-509.

8. M.D. Macleod (ed.), *Luciani opera*, III, *46*. *Λεξιφάνης*, Oxford 1974.

9. R. Hercher (ed.), *Epistolographi Graeci*, Parisiis 1873, 719-720 (Ὀλυμπίῳ).

10. K. Latte (ed.), *Hesychii Alexandrini Lexicon*, II, Copenhagen 1966, λ. θριπήδεστον, λ. θριπόβρωτος.

11. Βλ. καὶ *Ἀριστοφάνους κωμῳδίαι. Aristophanis comoediae cum scholiis et varietate lectionis*, recensuit Immanuel Bekkerus, Vol. IV, Londini 1829, στὸν σχολιασμὸ γιὰ τὸ *θριπήδεστα*, Ἀριστοφ. *Θεσμοφ*. στίχ. 427: *Aristoph. locum interpretari Hesych. videtur in voce θριπόβρωτος, ubi ait: οἱ Λάκωνες σφραγῖσιν ἐχρῶντο ξύλοις ὑπὸ σητῶν βεβρωμένοις, κατασημαινόμενοι, ὁπότε βούλοιντο. Φιλοστέφανος δέ φησι, πρῶτον Ἡρακλέα χρήσασθαι*. Στ. Ν. Δραγούμη, *Εἰς Ἡσυχίου λέξεις*. Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ ΚΘ΄ τόμου τῆς *Ἀθηνᾶς*, Ἐν Ἀθήναις 1917, *θριπόβρωτος· οἱ Λάκωνες σφραγῖσιν ἐχρῶντο, ξύλοις ὑπὸ σητῶν βεβρωμένοις, κατασημανομένοι*[ς] *ὁπότε βούλοιντο*. – Ἀνάγνωθι ὀρθῶς ᾧδε· *οἱ Λάκωνες σφραγῖσιν ἐχρῶντο, ξύλοις ὑπὸ σητῶν βεβρωμένοις, κατασημαιν(ό)μ(ε)νοι* (*κατασημαινόμενοι*) *ὁπότε βούλοιντο*.

12. Chr. Theodoridis (ed.), *Photii Patriarchae Lexicon*, II, Berlin and New York 1998.

13. A. Adler (ed.), *Suidae Lexicon*, Δ-Θ, Stuttgart 1931, λήμματα θ 503, 504.

14. Fr. Dübner (ed.), *Scholia Graeca in Aristophanem*, Parisiis 1877, (Scholia in Thesmophoriazusas).

δὲ εἶδος σκωλήκων. Σὲ ἀπόσπασμα τοῦ Παυσανίου (Paus. GR. Fr. 205), τὸ ὁποῖο διέσωσε ὁ Εὐστάθιος, ἡ ἀνάλυση εἶναι λίγο λεπτομερέστερη:[15] ὁ δ᾽ αὐτός [ἐνν. Παυσανίας] λέγει καὶ ὅτι θριπήδεστα ξυλήφια τὰ ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένα, ὡς ἀπὸ τοῦ ἔδω. οἷς ἐχρῶντό φησιν οἱ σφόδρα οἰκονομικοὶ ἀντὶ γλυπτῶν σφραγίδων. τινὲς δέ, αὐτὰ πεντασυλλάβως θριπηδέστατα εἶπον.

Ἀναλυτικὰ εἶναι καὶ τὰ σχόλια στὸν Λυκόφρονα:[16] τὰ δ' ἄλλα θριπόβρωτος· θρὶψ ὁ σκώληξ, ὅστις γίνεται ἐν τοῖς ξύλοις· ἐπειδὴ τοιούτοις ξύλοις οἱ παλαιοὶ ἐχρῶντο ὡς ἀσφαλεστέροις τῷ μηδένα δύνασθαι τὸ ξύλον τὸ ὑπὸ σκώληκος ὡς σφραγῖδα γεγονὸς ‹παραποιεῖν›. Ἄλλως [τε] πρὶν εὑρεθῆναι τὰς κρυφίας σφραγῖδας οἱ παλαιοὶ ἐσφράγιζον ξύλοις ὑπὸ θριπῶν βεβρωμένοις διὰ τὸ αὐτὰ πολυκέντητα εἶναι.

Ἀπὸ τὸν συνδυασμὸ τῶν παραπάνω πληροφοριῶν συνάγεται ὅτι μικρὰ τεμάχια σκουληκοφαγωμένου ξύλου, καλούμενα *θριπήδεστα*, τὰ ὁποῖα εὔλογα θὰ παρουσίαζαν σχέδια ὄχι μόνον περίπλοκα, ἀλλὰ σὲ κάθε περίπτωση καὶ μοναδικά, ἀποτελοῦσαν γιὰ ἀνθρώπους πολὺ οἰκονόμους, πολὺ φειδωλοὺς σὲ ἔξοδα, μία πρόσφορη, συμφέρουσα καὶ φθηνότατη λύση γιὰ σφράγιση ἀντὶ γιὰ τὴ χρήση τῶν ὁπωσδήποτε κατὰ πολὺ δαπανηρότερων γλυπτῶν σφραγίδων. Βεβαίως ἡ σφράγιση μὲ τέτοιες φυσικὲς σφραγίδες ἦταν ἀσφαλής, καθὼς λόγῳ τῆς μοναδικότητάς τους κανεὶς δὲν μποροῦσε νὰ τὶς παραποιήσει. Ἄλλωστε, πρὶν ἐφευρεθοῦν οἱ ἀπόκρυφες σφραγίδες, οἱ παλαιοὶ χρησιμοποιοῦσαν γιὰ σφράγιση τέτοια ξύλα χιλιοτρυπημένα ἀπὸ τὰ σκουλήκια.

Ἡ ἀπόδοση σκωληκόβρωτων τεμαχίων ξύλων ὡς σφραγίδων ἰδιαίτερα στοὺς Λάκωνες συνάδει μὲ τὸν γνωστὸ λιτὸ βίο τους καὶ τὴν ἀπέχθειά τους πρὸς τὴν πολυτέλεια. Ἡ ἀναγωγὴ τῆς χρήσης τέτοιων σφραγίδων τὸ πρῶτον στὸν Ἡρακλῆ θεωρεῖται ὅτι συνδέεται μὲ τὴ φημιζόμενη πονηρία τοῦ ἥρωα αὐτοῦ,[17] δηλαδὴ μὲ τὴν ἱκανότητά του νὰ ἐφευρίσκει τεχνάσματα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τῶν στόχων του. Τέλος, ἡ χρήση ἀπὸ κάποιους ἀνθρώπους σκωληκόβρωτων τεμαχίων ξύλων ὡς σφραγίδων συνεχιζόταν ἀκόμα καὶ στὶς ἡμέρες τοῦ Θεοφράστου (V 1,2),[18] ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὸ ρῆμα σὲ χρόνο ἐνεστώτα (χρῶνταί τινες).

Ἀπὸ ἀρχαιολογικὴ ἄποψη, ἡ ἑρμηνεία καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ συνοδεύουν τὰ ἐπίθετα *θριπόβρωτος* καὶ *θριπήδεστος* στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλολογία, ἀπὸ πολὺ ἐνωρὶς ὁδήγησαν στὴν παραδοχὴ τῆς ὕπαρξης πραγματικῶν σφραγίδων ἀπὸ σκωληκόβρωτο ξύλο, ἀλλὰ καὶ σφραγίδων ποὺ παρήγοντο κατὰ μίμηση αὐτῶν μὲ χάραξη σὲ ἄλλα ὑλικά.[19] Φυσικὰ ξύλινες σφραγίδες ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους δὲν ἔχουν διασωθεῖ, ἀλλὰ κάποια εὑρήματα τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου θεωρεῖται ὅτι μαρτυροῦν τὴν παραγωγὴ σφραγίδων σὲ μίμηση τῶν σκουληκοφαγωμένων ἀπὸ ξύλο.[20]

---

15. Eustathii Archiepiscopi Thessalonicensis *Commentarii ad Homeri Odyssean*, Tomus I, Lipsiae 1825.

16. Ed. Scheer (ed.), *Lycophronis Alexandra*, Vol. II, *Scholia Continens*, *Εἰς τὸν Λυκόφρονα σχόλια Ἰσαακίου Γραμματικοῦ τοῦ Τζέτζου*, στίχ. 508.

17. J. Boardman, *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical*, London 1970 (καὶ new expanded edition 2001), 379.

18. Δ. Πλάντζος, Ἡ σημασία καὶ χρήση τῶν σφραγίδων κατὰ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα, *Ἀρχαιογνωσία* 8 (1993-94) 215.

19. K. O. Müller, *Handbuch der Archäologie der Kunst*, Breslau 1848, 81 παράγρ. 97, 2.

20. Boardman ὅ.π. (σημ. 17) 18, 108, 109, 378, 379, εἰκ. 154.

Σὲ Ἀττικὲς ἐπιγραφὲς τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. τὸ ἐπίθετο *θριπήδεστος* ὡς συνοδευτικὸ προφανῶς ξύλινων ἀντικειμένων, ὅπως *ἱστῶν, κεραιῶν, κοντῶν*,[21] δηλώνει καὶ πάλι τὴ φθορὰ ἀπὸ τὴ δράση τῶν σκωλήκων τοῦ ξύλου. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα προσφέρει ἡ καταγραφὴ σὲ ἀπολογισμὸ ἐπιστατῶν στὴν Ἐλευσίνα καὶ ταμιῶν τῶν δύο θεαινῶν, τοῦ 329/8 π.Χ., καθὼς γίνεται καὶ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ ἐπίθετο *ὑγιής*:[22] ἱστοὶ [τέττ]αρες, τούτων εἷς μέν ἐστιν θριπήδεστος, οἱ δὲ τρεῖς οἱ ὑγιεῖς ἀνήλωνται εἰς τὴν τροχιλείαν.

Ἐν τούτοις, σὲ τρεῖς ἀπογραφὲς ἀναθημάτων στὴν Ἄρτεμιν Βραυρωνίαν τὸ *θριπήδεστος*, συνοδευόμενο καὶ ἀπὸ τὸ *χρυσοῦς*, ἀποτελεῖ οὐσιαστικοποιημένο ἐπίθετο:

1. Σὲ ἀπογραφὴ ταμιῶν τῶν *ἱερῶν χρημάτων* τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν στὸ Ἑκατόμπεδον, τοῦ ἔτους 394/3 π.Χ. ἀναφέρεται:[23] [Ἀρτέμιδος] Βραυρωνίας χρυσῆ θριπήδεστος ἅλ|[υσιν ἔχοσα χρυσῆν, ἣν ἀνέθηκε Κάλλιον Ἀριστοκλέους γυνή, στα]θμὸν : ΗΗΙ.

2. Σὲ ἀπογραφὴ ταμιῶν τῶν *ἱερῶν χρημάτων* τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν στὸ Ἑκατόμπεδον, τοῦ ἔτους 390/389 π.Χ. ἀναφέρεται:[24] [Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας χρυσῆ | θ]ριπήδεστος ἅλυσιν ἔχοσα χρυσῆν, ἣν ἀνέθηκεγ Κάλλιον [Ἀριστοκλέος γυνή, σταθμὸν ΗΗΙ].

3. Σὲ ἀπογραφὴ ἐπιστατῶν τῆς Ἀρτέμιδος Βραυρωνίας μὲ ἀναθήματα στὴ θεά, προερχόμενη ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη, τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. (*IG* II² 1517, A, col. I, στίχ. 7-8)[25] ἀναφέρεται: θριπήδεστον χρυσοῦν, σταθ : ΙΙΙΙ|[.]Τ :.

Καὶ στὶς δύο ἀπογραφὲς τῶν ταμιῶν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν (**1** καὶ **2**), τῶν ἐτῶν 394/3 π.Χ. καὶ 390/389 π.Χ., μετὰ ἀπὸ ποικίλα χρυσὰ καὶ ἀργυρὰ ἀφιερώματα στὴν Ἄρτεμιν Βραυρωνίαν (οἰνοχόες, κύλικες, φιάλες, περιδέραιο, πίνακα), ἔχει καταγραφεῖ καὶ τὸ ἀνάθημα στὴ θεὰ τῆς Καλλίου, συζύγου τοῦ Ἀριστοκλέους, μία χρυσῆ *θριπήδεστος* ποὺ εἶχε ἁλυσίδα ὁμοίως χρυσῆ, βάρους δύο δραχμῶν καὶ ἑνὸς ὀβολοῦ. Πιθανῶς τὸ οὐσιαστικὸ ποὺ ὑπονοεῖται ἀπὸ τὸ *θριπήδεστος* εἶναι ἡ *σφραγίς*, δηλαδὴ τὸ ἀνάθημα ἦταν μία χρυσῆ σφραγίδα σὲ μίμηση σκωληκόβρωτου τεμαχίου ξύλου, ἀποδομένου στὸ πολύτιμο μέταλλο, ἀναρτημένη σὲ χρυσῆ ἁλυσίδα. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι καὶ γιὰ τοὺς σφραγιδόλιθους θεωρεῖται ὅτι κατὰ τὴν Ἀρχαϊκὴ καὶ τὴν Κλασικὴ περίοδο μᾶλλον προσαρμόζονταν στὸν καρπὸ τοῦ χεριοῦ ἢ κρέμονταν ἀπὸ ἁλυσίδες.[26] Τὸ ἔτος 390/389 π.Χ. ἡ χρυσῆ *θριπήδεστος* βρισκόταν στὴν Ἀκρόπολη. Τὸ ἔτος αὐτὸ εἶχε μεταφερθεῖ στὸ Ἑκατόμπεδον ἡ πλειονότητα τῶν πολύτιμων ἀφιερωμάτων, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὶς *IG* I³ 386-387 ὡς φυλασσόμενα στὴν Ἐλευσίνα τὸ ἔτος 408/7 π.Χ.[27]

---

21. *IG* II² 1606, στίχ. 36-38, 94-95· 1607, στίχ. 13, 21, 40, 54, 57, 75, 130-131· 1608, στίχ. 76-77· 1627, στίχ. 14· 1628, στίχ. 163· 1629, στίχ. 308-309.

22. K. Clinton, *Eleusis. The Inscriptions on Stone. Documents of the Sanctuary of the Two Goddesses and Public Documents of the Deme*, IA: Text, Athens 2005, ἀρ. 177 (*IG* II² 1672) στίχ. 435.

23. K. Clinton, Eleusinian Treasures in the Late Fifth and Early Fourth Centuries, στὸν τόμο A. L. Boegehold et al., *Studies Presented to Sterling Dow on his Eightieth Birthday*, (*Greek, Roman and Byzantine Monographs* 10), Duke University, Durham, North Carolina 1984, 55, στίχ. 25-26 (*SEG* 34, 116). Ὁ Clinton ἀναδημοσιεύει τὴν ἀπογραφὴ *IG* II² 1401, στίχ. 19-28 μὲ νέα χρονολόγηση, ἀναγνώσεις καὶ συμπληρώσεις.

24. Clinton, ὅ.π. (σημ. 23) 56-56, στίχ. 41-42. Ὁ Clinton ἀναδημοσιεύει τὴν ἀπογραφὴ *IG* II² 1400, στίχ. 36-44 μὲ νέα χρονολόγηση, ἀναγνώσεις καὶ συμπληρώσεις.

25. T. Linders, *Studies in the Treasure Records of Artemis Brauronia Found in Athens*, Stockholm 1972, 29-36.

26. Πλάντζος ὅ.π. (σημ. 18) 213. Γιὰ σφραγίδες ἀπὸ χρωματιστὴ ὕαλο ἀναρτημένες σὲ χρυσὲς ἁλυσίδες, βλ. π.χ. *IG* II² 1388, στίχ. 85-86· 1400, στίχ. 68.

27. Clinton, ὅ.π. (σημ. 23), 57.

Ἡ ἀπογραφὴ τῶν ἐπιστατῶν μὲ τὰ ἀναθήματα στὴν Ἄρτεμιν Βραυρωνίαν (**3**) ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη εἶναι μία ἀπὸ τὶς στῆλες (*IG* II² 1514 - *IG* II² 1531), οἱ ὁποῖες θεωροῦνται ἀντίγραφα τῶν στηλῶν μὲ τοὺς πρωτότυπους καταλόγους, τῶν στημένων στὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα, ὅπου ἦταν τοποθετημένα καὶ τὰ ἀναθήματα.[28] Στὴν ἀπογραφὴ αὐτὴ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸ οὐσιαστικοποιημένο ἐπίθετο ὄχι τὸ θηλυκὸ γένος (χρυσῆ *θριπήδεστος*) ἀλλὰ τὸ οὐδέτερο (*θριπήδεστον χρυσοῦν*), δὲν ἀναφέρεται ἀλυσίδα καὶ τὸ βάρος εἶναι μικρότερο (ἂν καὶ δὲν σώζεται πλήρως), τέσσερις ὀβολοὶ καὶ ἕνα τέταρτο ὀβολοῦ. Καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ ἐπιτρέπεται νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι τὸ οὐσιαστικὸ ποὺ ὑπονοεῖται ἀπὸ τὸ *θριπήδεστον* εἶναι τὸ *σφραγίδιον*. Ἂς σημειωθεῖ ὅτι ἡ καταγραφὴ αὐτοῦ τοῦ χρυσοῦ *θριπηδέστου* ἀναφέρεται μεταξὺ ἄλλων χρυσῶν κοσμημάτων (*IG* II² 1517, στίχ, 4-13), ὅπως δακτυλίων, ἀσπιδίσκων, περιδεραίου κ.ἄ. Ἐν τούτοις, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ θεωρήσουμε ὅτι τὸ ἐν λόγῳ *θριπήδεστον* ἦταν ἁπλῶς καὶ μόνον ἕνα κόσμημα. Ὡς πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, εἶναι γνωστὰ σφραγιστικὰ δακτυλίδια εἴτε μὲ χρυσῆ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια προσαρμοσμένη σὲ στεφάνη ἀπὸ ἄργυρο εἴτε ὁλόχρυσα, καὶ στὶς δύο περιπτώσεις μὲ διάφορες παραστάσεις.[29]

Ἡ ἀπὸ πολὺ παλαιὰ διατυπωθεῖσα ἄποψη τοῦ W. Bannier ὅτι ἡ *χρυσῆ θριπήδεστος* καὶ τὸ *θριπήδεστον χρυσοῦν* τῶν παραπάνω τριῶν καταλόγων ἀναθημάτων στὴν Ἄρτεμιν Βραυρωνίαν εἶναι ταυτόσημα,[30] προσέκρουσε στὸ ἐπιχείρημα ὅτι τὸ ἀναφερόμενο βάρος εἶναι διαφορετικό.[31] Ἂν καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ βάρους ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ αἰτιολογηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀπουσία ἁλυσίδας στὴν περίπτωση τοῦ *χρυσοῦ θριπηδέστου*, τὸ διαφορετικὸ γένος ποὺ ἀναφέρεται, θηλυκό (**1** καὶ **2**) καὶ οὐδέτερο (**3**), ὑποδηλώνει ὅτι τὰ δύο ἀναθήματα δὲν ἦταν ὅμοια καὶ συνεπῶς δὲν εἶναι ταυτόσημα. Ἐὰν ἡ *χρυσῆ θριπήδεστος* ἦταν *σφραγίς*, θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει σχῆμα π.χ. ὀρθογώνιο, πυραμιδοειδές, κ.ἄ. μὲ διαμπερῆ ὀπὴ γιὰ τὴν ἀνάρτηση σὲ ἁλυσίδα. Ἐὰν τὸ *χρυσοῦν θριπήδεστον* ἦταν *σφραγίδιον*, τότε δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν δακτυλίδι μὲ *γλυφὴν* στὴ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια, σύμφωνα μὲ ἀναφερόμενη διάκριση τοῦ δακτυλίου καὶ τοῦ σφραγιδίου ἀπὸ τὸν Ἡσύχιο.[32]

Ἐν τέλει, μία ἰδέα γιὰ κόσμημα ποὺ μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς *θριπήδεστον*, χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι σφραγίδα ἢ σφραγιστικὸ δακτυλίδι, προσφέρει ἕνα ἀρχαιολογικὸ εὕρημα, ἕως τώρα ἀδημοσίευτο.[33] Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα, ὑπὸ τὴ

28. Linders ὅ.π. (σημ. 25) 73.

29. Π.χ. J. Spier, *Ancient Gems and Finger Rings. Catalogue of the Collections*, The J. Paul Getty Museum, Malibu, California 1992, 24 ἀρ. 29 (γύρω στὰ 550 π.Χ.), 34, ἀρ. 51 (μέσα 4ου αἰ. π.Χ.), 34, ἀρ. 52-53 (4ος αἰ. π.Χ.), 35, ἀρ. 54-55 (ὕστερος 4ος αἰ. π.Χ.).

30. W. Bannier, Weitere Bemerkungen zu den attischen Rechnungs- und Übergabeurkunden, *RhM* 65 (1910) 20.

31. Linders ὅ.π. (σημ. 25) σημ. 47 στὴ σ. 74.

32. Latte ὅ.π. (σημ. 10) λ. δακτύλιος. καὶ τὸ μὲν ἁπλοῦν δακτυλίδιον ἐκάλουν, τὸ δὲ γλυφὴν ἔχον σφραγίδιον. Πάντως καὶ ὁ *δακτύλιος* μποροῦσε νὰ σημαίνει τὸ σφραγίδιον. Ἀριστοφάνους, *Θεσμοφοριάζουσαι*, στίχ. 424-425: πρὸ τοῦ μὲν οὖν ἦν ἀλλ᾽ ὑποῖξαι τὴν θύραν ποιησαμέναισι δακτύλιον τριωβόλου. Dübner ὅ.π. (σημ. 14) 267, στίχ. 425: σφραγίδιον παραπλήσιον ᾧ ἐσφράγιζεν ὁ ἀνήρ. Πλάντζος ὅ.π. (σημ. 18) 216.

33. Τὸ συγκεκριμένο εὕρημα κίνησε τὸ ἐνδιαφέρον μου κατὰ τὴ μελέτη γιὰ δημοσίευση τῆς μικροτεχνίας ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα, ἡ ὁποία μοῦ ἔχει ἀνατεθεῖ ἀπὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Γιὰ τὴ σχετικὴ ἄδεια, ἡ ὁποία μοῦ χορηγήθηκε ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ τὴν Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἀνατολικῆς Ἀττικῆς Δρα Ἑλένη Ἀνδρίκου γιὰ τὴ θετική της εἰσήγηση. Οἱ φωτογραφίες ἔχουν ληφθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπογράφουσα.

διεύθυνση τοῦ ἀειμνήστου Γενικοῦ Διευθυντῆ Ἀρχαιοτήτων Ἰωάννη Παπαδημητρίου, ἦλθε στὸ φῶς μεταξὺ ἄλλων καὶ ἕνα ἐκ πρώτης ὄψεως παράξενο εὕρημα ἀπὸ χρυσό, ἕνα κόσμημα, καταγεγραμμένο στὸ εὑρετήριο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Βραυρώνας μὲ τὸν ἀριθμὸ Μ 1352 (εἰκ. 1-2). Τὸ κόσμημα αὐτὸ βρέθηκε στὶς 8.8.1961 κατὰ τὸ κοσκίνισμα χωμάτων ἀπὸ τὸν «τομέα Β, τετράγωνον 2ον καὶ 3ον», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ δυτικὰ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ βόρεια τοῦ μεγάλου κρηπιδώματος, ὅπου καὶ ἡ λεγόμενη ἱερὰ πηγὴ μὲ τὸ πλῆθος τῶν πολύτιμων ἀναθημάτων, μεταξὺ αὐτῶν καὶ χρυσῶν κοσμημάτων.[34]

Τὸ εὕρημα Μ 1352 εἶναι ἕνα μικρὸ τεμάχιο χρυσοῦ, σχήματος κατὰ προσέγγιση ὀρθογωνίου, ἐπιμήκους, μὲ στρογγυλευμένα ἄκρα καὶ ἐντελῶς ἀνώμαλη ἐπιφάνεια καὶ στὶς δύο ὄψεις. Οἱ διάσπαρτες μικροσκοπικὲς κοιλότητες καὶ τὰ μικρὰ ἐξογκώματα δημιουργοῦν ἕνα ἐντελῶς ἀκανόνιστο σχέδιο. Ἐν τούτοις, δὲν πρόκειται γιὰ ἕνα κομματάκι χρυσοῦ τυχαῖα ἄμορφου, ἀλλὰ σκοπίμως ἐπεξεργασμένου ἔτσι, γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἐπιτρεπόταν νὰ εἰπωθεῖ ὅτι ἀποτελεῖ μίμηση σκωληκόβρωτου *ξυληφίου*, ἀποδομένου στὸ πολύτιμο μέταλλο. Κοντὰ στὸ ἄνω, ἐλαφρὰ στενότερο ἄκρο του, ἔχει διανοιχθεῖ μία διαμπερὴς ὀπή, ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι περασμένο τρεῖς φορὲς λεπτότατο χρυσὸ σύρμα, τὸ ὁποῖο στὴ συνέχεια συγκρατεῖ μὲ πέντε περιελίξεις ἕναν ὁμοίως χρυσὸ καὶ λίγο παχύτερο κρίκο. Τὰ δύο ἄκρα τοῦ κρίκου διασταυρώνονται κάτω ἀπὸ τὶς περιστροφὲς τοῦ σύρματος. Προφανῶς ὁ κρίκος χρησίμευε γιὰ τὴν ἀνάρτηση τοῦ κοσμήματος πιθανῶς ὡς περιάπτου, ἴσως μὲ τὴ βοήθεια ἑνὸς ἀκόμα, λίγο μεγαλύτερου, κρίκου.[35]

Τὸ μέγιστο μῆκος τοῦ περιάπτου, χωρὶς τὸν κρίκο, εἶναι 0,0165 μ., τὸ μέγιστο πλάτος, κάτω 0,0095 μ. καὶ ἄνω 0,007 μ., καὶ τὸ μέγιστο πάχος, κάτω, 0,0055 μ. Τὸ πάχος τοῦ κρίκου εἶναι 0,002 μ., ἡ διάμετρός του ἐξωτερικὰ 0,0069 μ. καὶ ἐσωτερικὰ 0,0035 μ. Τὸ συνολικὸ βάρος ἀνέρχεται σὲ 4 γραμμάρια ἀκριβῶς.

Τὸ παντελῶς ἀσυνήθιστο εὕρημα Μ 1352 ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς χρυσὸ *θριπήδεστον*, δηλαδὴ ὡς κόσμημα-ὁμοίωμα σκωληκόβρωτου τεμαχίου ξύλου, ἀποδομένου στὸ πολύτιμο μέταλλο. Ἐὰν ὡς περίαπτο τοῦ εἶχε ἀποδοθεῖ κάποιο προφυλακτικὸ ἢ ἀποτροπαϊκὸ περιεχόμενο, δὲν εἶναι εὔκολο νὰ ὑποστηριχθεῖ.

Ἡ χρονολόγηση τοῦ χρυσοῦ περιάπτου Μ 1352 παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες, ἐπειδὴ λείπουν τὰ παράλληλα γιὰ σύγκριση. Μὲ βάση τὴ θέση εὕρεσής του, δηλαδὴ στὴν περιοχὴ τῆς λεγόμενης ἱερᾶς πηγῆς, ἡ χρονολόγηση τοῦ πολύτιμου αὐτοῦ ἀναθήματος στὴν ὕστερη ἀρχαϊκὴ περίοδο ἕως τὴν εἰσβολὴ τῶν Περσῶν στὴν Ἀττικὴ τὸ 480 π.Χ. εἶναι πιθανή, χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ ἐντελῶς καὶ ἡ δημιουργία του ὑστερότερα, μέσα στὸν 5ο αἰ. π.Χ.

---

34. Ἀ. Κ. Ὀρλάνδος (ἐπιμ.), Βραυρών, *Ἔργον* 1961, 30-34 εἰκ. 38. G. Daux, Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1961, Braurôn, *BCH* 1962, 679, εἰκ. 9-20.

35. Μία χρυσή, πλεκτὴ καὶ πολὺ λεπτή, ἁλυσίδα, ἡ ὁποία ἀπολήγει στὸ σωζόμενο ἄκρο της σὲ κυλινδρικὴ ψῆφο μὲ μικρὸ γάντζο μὲ κεφαλὴ φιδιοῦ καὶ εἶναι ἐλλιπὴς ὡς πρὸς τὸ ἄλλο ἄκρο (ἀρ. εὑρ. Μ 2581, σωζ. μήκους 0,284 μ., πάχους 0,0015 μ.) εἶναι ἡ μόνη ἁλυσίδα-περιδέραιο ποὺ βρέθηκε κατὰ τὴν ἀνασκαφή, στὶς 15.4.1962, σὲ κοσκινίσματα χωμάτων ἀπὸ τὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ δυτικοῦ βραχίονα τῆς πειόσχημης δωρικῆς Στοᾶς. Σύνδεση τῆς ἁλυσίδας-περιδεραίου Μ 2581 μὲ τὸ περίαπτο Μ 1352 δὲν εἶναι ἐφικτή.

Εἰκ. 1: Χρυσὸ περίαπτο Μ 1352 ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα. Κύρια ὄψη.

Εἰκ. 2: Χρυσὸ περίαπτο Μ 1352 ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἀρτέμιδος στὴ Βραυρώνα. Πίσω ὄψη.